

Julia HRYSZCZENKO

*Instytut Oświaty Pedagogicznej i Edukacji Osób Dorosłych
Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy
Kijów*

Rola stowarzyszeń artystycznych w rozwoju edukacji muzycznej na Ukrainie w drugiej połowie XIX wieku

Abstract: The Role of Art Societies in the Development of Music Education in Ukraine in the Second Half of the 19th Century

The article examines the historical and cultural background of the formation and development of music education in Ukraine in the second half of the 19th century. The role of the progressive figures of culture and art is mentioned, as they founded the cultural and educational associations and organizations which took part in the formation of the national music school.

Key words: musical education, culture, musical society, development, art, theatre

Słowa kluczowe: edukacja muzyczna, kultura, stowarzyszenia muzyczne, rozwój, sztuka, teatr

Wstęp

W poszukiwaniu dróg rozwoju współczesnej kultury muzycznej na Ukrainie należy zwrócić się ku historii narodowej pedagogiki muzycznej. Analiza teoretycznych i praktycznych osiągnięć przeszłości pozwala wydobyć najbardziej cenne i nowoczesne osiągnięcia w dziedzinie edukacji muzycznej.

Prezentacja materiału

W drugiej połowie XIX w. nastąpił intensywny społeczny i kulturalny rozwój Ukrainy. Okres ten to także czas wybitnych osiągnięć w dziedzinie edukacji artystycznej. Powstały wówczas liczne uczelnie muzyczne. Głównymi ośrodkami edukacyjnymi na Ukrainie Wschodniej w XIX w. stały się Kijów,

Charków i Odessa, miasta, gdzie otwarto pierwsze teatry operowe i szkoły muzyczne.

Tępienie języka i kultury ukraińskiej przez władze carskie odbiło się negatywnie na rozwoju edukacji, literatury i sztuki. W 1863 r. Piotr Wałujew, minister spraw wewnętrznych, wydał tajny cyrkularz, który zakazywał publikowania w języku ukraińskim, a szczególnie dotyczyło to tekstów pedagogicznych. Na mocy ukazu emskiego z 1876 r. zabroniono wwozu na teren imperium jakichkolwiek wydawanych za granicą książek i broszur w języku ukraińskim bez specjalnego zezwolenia władz; nie wolno też było wystawiać spektakli scenicznych ani organizować publicznego czytania literatury, ani nawet publikować tekstów do nut w języku ukraińskim (Grica i in. (red.), 1990, s. 5).

Mimo represji rządu carskiego kultura ukraińska nadal się rozwijała. Po wydaniu zakazu z 1876 r. Ukraińcy, którym zabroniono jawnej działalności społecznej i uniemożliwiono twórczość literacką, zwrócili się ku badaniom naukowym, zajmując się historią języka ukraińskiego oraz etnografią, wszystko po to, żeby udowodnić w sposób naukowy prawo do swobodnego rozwoju narodowego. Prace te jednak powstawały w języku rosyjskim, były podporządkowane surowym wymogom cenzury i rozpowszechniane głównie w ramach działalności rosyjskich stowarzyszeń naukowych i wydawnictw (Siropolko, 2001, s. 32).

Nauka rozwijała się na Ukrainie dzięki licznym stowarzyszeniom naukowym, komisjom, archiwom oraz bibliotekom, które się pojawiły w drugiej połowie XIX w.

Pod koniec lat siedemdziesiątych XIX w. założono na Uniwersytecie Kijowskim Stowarzyszenie Historyczne im. Nestora Kronikarza, które zasłużyło się zwłaszcza na polu badań ukraińskiej historii i archeologii. W Charkowie, również przy uniwersytecie, powstało Stowarzyszenie Historyczno-Filologiczne, zajmujące się etnografią ukraińską. Od 1843 r. działała Kijowska Komisja Archeologiczna, na której czele przez 10 lat stał W. Antonowycz. Komisja opublikowała dziesiątki tomów dokumentów archiwalnych dotyczących przeszłości Ukrainy. W 1873 r. w Kijowie rozpoczął działalność oddział Rosyjskiego Stowarzyszenia Geograficznego. Członkowie tego stowarzyszenia organizowali biblioteki i muzea, wydawali materiały archiwalne, lecz znaczącą przeszkodą w ich działalności był zakaz publikacji w języku ukraińskim. W 1882 r. uczeni ukraińscy stworzyli miesięcznik „Kijewskaja Starina”, który stał się głównym organem ukraïnoznanstwa, jako czasopismo poświęcone badaniom politycznej, społecznej i kulturalnej historii Ukrainy.

Pod koniec XIX w. podobne stowarzyszenia pojawiły się także w innych miastach Ukrainy, m.in. w: Charkowie, Odessie, Lwowie, Żytomierzu, Kamieńcu Podolskim. Badacze wykonali ogromną pracę. Powstały wówczas liczne opracowania, które odzwierciedlały życie narodu ukraińskiego w przeszłości i współcześnie.

W myśl idei odrodzenia kultury narodowej i stworzenia warunków do kształtowania się „twórczego potencjału inteligencji artystycznej i studenckiej” w drugiej połowie XIX w. na Ukrainie pojawiły się różnorodne stowarzyszenia — artystyczne, kulturalno-edukacyjne i oświatowe, które skupiały artystów, pisarzy, muzyków, naukowców i amatorów. Ich członkowie stawiali sobie za cel upowszechnianie dorobku kultury narodowej i mistrzostwa rodzimych artystów (Grica i in. (red.), 1990, s. 317).

Społecznego wymiaru nabiera wówczas myśl krytyczno-muzyczna; prowadzi się badania w dziedzinie artystycznej.

W latach sześćdziesiątych XIX w. powstała liberalno-burżuazyjna organizacja Hromada (Społeczność). Oprócz liberałów do stowarzyszenia weszli przedstawiciele radykalno-demokratycznej młodzieży. Do owego demokratycznego skrzydła „starej” Hromady należał m.in. wybitny ukraiński kompozytor Mykoła Łysenko. Podobne stowarzyszenia istniały we wszystkich miastach Ukrainy i odegrały ważną rolę w rozwoju polityczno-społecznym i kulturalnym.

Głównym celem działalności organizacji było zakładanie szkół niedzielnych, tworzenie literatury dydaktycznej i popularnonaukowej w języku ukraińskim, gromadzenie materiałów etnograficznych itp. (Miklaševskij, 1913, s. 82). Członkami „Hromad” byli przedstawiciele elity inteligentkiej, profesorowie uniwersytetów, dramaturgowie, organizatorzy życia teatralnego i muzycznego (M. Starycki), ważną rolę odgrywali też mecenasami (M. Tarnowski, M. Semyrenko, E. Czykałenko).

Pragnąc przybliżyć sztukę i kulturę szerokim warstwom społecznym, działacze kulturalni doprowadzili do otwarcia Domów Narodowych i Audytoriów Narodowych w kilku miastach. Odbywały się tam publiczne koncerty, przedstawienia, „czytania narodowe” i wykłady. Za przykłady mogą tu posłużyć Łukianowski Dom Narodowy i Dom Auditorium Narodowego w Kijowie, a także audytorium miejskie w Odessie (Cviğun 1999, s. 63).

Inicjatywy animatorów życia artystycznego w Odessie przejawiały się w organizowaniu różnych stowarzyszeń oświatowych. W 1864 r. kompozytor P. Sokalski i jego zwolennicy założyli Stowarzyszenie Amatorów Muzyki, którego celem było zintegrowanie działaczy muzycznych oraz odnowienie życia muzycznego miasta. Uruchomiono klasy muzyczne w szkołach, stworzono chór i orkiestrę.

W 1865 r. grupa inteligencji odeskiej utworzyła Stowarzyszenie Sztuk Pięknych, do którego weszli muzycy, architekci, artyści, badacze-amatorzy, uczeni i dziennikarze. Na jego czele stał książę M. S. Woroncow, a funkcję wiceprezesa pełnił F. Morandi. Członkowie stowarzyszenia zajmowali się organizowaniem wystaw, sympozjów literacko-dramatycznych i przedstawień, otworzyli też szkołę muzyczną.

Pod koniec XIX w. w Odessie istniało wiele organizacji oświatowych i charytatywnych, których celem była promocja sztuki muzycznej. Ze Słowiańskie-

go Stowarzyszenia Charytatywnego wyłoniło się Koło Miłośników Muzyki Rosyjskiej, które zajmowało się inscenizacją oper rosyjskich kompozytorów. W tym samym czasie w Odessie powstało również Stowarzyszenie Słowiańsko-Ruskiego Śpiewu Chóralnego, na którego koncertach po raz pierwszy w tym mieście wykonano utwory M. Glinki oraz A. Dargomyżskiego.

Wśród stowarzyszeń muzycznych Charkowa warto wymienić chociażby amatorskie koło pod kierownictwem P. Krawcowa, powstałe w 1897 r. Przy owym kole działała orkiestra symfoniczna, orkiestra bałałajek i mandolin oraz zespoły operowe, w których repertuarze było ponad 10 oper.

W 1894 r. w Kijowie założono Stowarzyszenie Literacko-Artystyczne, do którego weszli zarówno artyści, jak i pisarze. Miało ono trzy działy: muzyczny, literacki i artystyczny. Do stowarzyszenia należała ukraińska elita: M. Łysenko, M. Starycki, Ł. Ukrainka, O. Pczółka, M. Tutkowski i in. W każdą niedzielę organizowano koncerty, wieczory muzyczno-literackie, dyskusje i „czytania”, a także konkursy muzyczne.

Podobne stowarzyszenie powstało w Odessie w 1897 r.; jego członkami byli również wybitni przedstawiciele tamtejszej inteligencji: I. Bunin, A. Kipen, M. Kropywnycki i in. Organizacja ta rozpoczęła działalność w 1898 r. Władze carskie uznały ją za niebezpieczną dla ustroju. W 1905 r. do gubernatora kijowskiego wpłynęła petycja policji domagająca się likwidacji stowarzyszenia jako „organizacji antypaństwowej”.

Ożywienie życia muzycznego i teatralnego sprzyjało rozkwitowi sztuki muzycznej w drugiej połowie XIX w., kiedy stworzono odpowiednie warunki do rozbudowy teatru narodowego. W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych życie teatralne ostatecznie przeniosło się z siedzib szlachty i magnatów do dużych miast, gdzie wykształciły się podstawowe formy teatralnego ruchu muzycznego. W 1864 r. we Lwowie, przy stowarzyszeniu Ruska Biesiada, utworzono pierwszy stacjonarny profesjonalny teatr muzyczno-dramatyczny. W jego repertuarze znalazły się sztuki I. Kotłarewskiego, H. Kwitki-Osnowianienki, T. Szewczenki, utwory z muzyką M. Werbyckiego, I. Ławrińskiego, W. Wachnianina i in.

Głównymi ośrodkami sztuki teatralnej na Ukrainie w drugiej połowie XIX w. stały się Kijów, Odessa i Charków, gdzie działalność trup amatorskich rozwinęła się na wielką skalę. Były to głównie trupy muzyczno-dramatyczne, które wyłoniły się z muzykowania domowego, zespołów chóralnych i stowarzyszeń muzycznych. Wśród członków trup amatorskich nierzadko zdarzali się znakomici śpiewacy i aktorzy. W ich repertuarze znajdowały się utwory ukraińskich i rosyjskich kompozytorów. Grupy amatorskie odbywały tournée po całej Ukrainie, najczęściej charytatywnie.

W latach 1876–1881 władze carskie zakazały przedstawień ukraińskich, które prawie całkowicie zniknęły z repertuaru teatrów w tamtych czasach. Zakaz ten spowodował znaczne zahamowanie rozwoju teatru muzycznego.

Czynnikiem decydującym i jednocześnie jednym z ustępstw caratu na rzecz rozwoju teatru ukraińskiego stało się zezwolenie na używanie języka ukraińskiego na scenie. Było to wyjątkowo ważne wydarzenie o wydźwięku społecznym, ponieważ znaczenie teatru wykraczało daleko poza ramy artystyczne, było sprawą budzenia tożsamości narodowej, która dawała znać o sobie podczas oglądania gry aktorów w języku ojczystym (Cviġun, 1999, s. 72).

Pod koniec XIX w. zaczęły powstawać profesjonalne trupy dramatyczne, na których czele stali koryfeusze sceny ukraińskiej: M. Kropywnycki, M. Sadowski, M. Starycki, P. Saksahański. W zespołach zawodowych mistrzostwo sceniczne łączyło się ze sztuką śpiewu, co stymulowało rozwój teatru muzyczno-dramatycznego. To właśnie tutaj zaczynały swoje życie opery M. Łysenki, M. Arkasa oraz innych kompozytorów ukraińskich.

W 1890 r. powstało Stowarzyszenie Artystów Rosyjsko-Małosyjskich pod przywództwem P. Saksahańskiego. Jego trzon stanowiła nieliczna grupa aktorów trupy M. Sadowskiego. W 1900 r. wokół zespołu skupili się czołowi animatorzy teatru ukraińskiego: M. Kropywnycki, M. Zańkowiecka, M. Sadowski, P. Saksahański, I. Karpenko-Kary. Wielką wagę przywiązywano do śpiewu. Większość artystów dysponowała pięknymi głosami, miała przygotowanie wokalne i techniczne (Gnid', 1997, s. 274).

Działające od ponad 100 lat trupy nie były stałe pod względem składu i form organizacji, aczkolwiek istniała plejada wybitnych artystów i reżyserów, którzy przechodzili z jednego do drugiego zespołu, wyznaczając jego profesjonalny poziom. Wśród artystów najlepszych ukraińskich trup byli ludzie z przepięknymi głosami, którzy zachwycali mistrzostwem wokalnym. Zresztą głównym wymaganiami przy naborze kandydatów do zespołów teatralnych był dobrze postawiony głos i muzykalność, ponieważ nie istniał wówczas podział na aktorów dramatycznych i aktorów-śpiewaków. Działalność wybitnych ukraińskich śpiewaków sprzyjała popularyzacji wokalnej sztuki narodowej zarówno na Ukrainie, jak i poza jej granicami.

Duże znaczenie dla rozwoju sztuki muzycznej na Ukrainie miało otwarcie w większych miastach oddziałów Rosyjskiego Stowarzyszenia Muzycznego (RSM). Głównym celem jego działalności było organizowanie koncertów dla szerokiego kręgu słuchaczy, promocja utworów kompozytorów rosyjskich i zachodnioeuropejskich, dbałość o poziom wykonawczy, otwieranie uczelni muzycznych.

Z inicjatywy RSM na Ukrainie zaczęto uruchamiać teatry Opery Rosyjskiej. 27 października 1867 r. w Kijowie otworzono pierwszy teatr operowy na Ukrainie.

W 1863 r. oddział RSM zaczął działać w Kijowie. Na jego czele stanął R. A. Prefing, wykładowca śpiewu chóralnego w Instytucie Szlachetnych Dzieci, człowiek wykształcony i utalentowany. Przy oddziale stworzono chór ama-

torski pod kierownictwem W. Stanisławskiego oraz orkiestrę, złożoną z muzyków dawnej orkiestry prywatnej szlachcica P. Łopuchina (Mikłaševskij, 1913, s. 17). W skład oddziału kijowskiego RSM weszli działacze kulturalni, znani kompozytorzy i muzycy. Trwały ślad w historii stowarzyszenia pozostawili: I. Altani, W. Kołogrywow, W. Puchalski, O. Wynohradow i in. Przez pewien czas członkiem stowarzyszenia był też M. Łysenko.

Warto zauważyć, że zadaniem oddziałów RSM było w gruncie rzeczy zahamowanie rozwoju ukraińskiej sztuki muzycznej. Na koncertach organizowanych z inicjatywy RSM utwory narodowych kompozytorów wykonywano bardzo rzadko. Lekceważenie ukraińskiej kultury narodowej doprowadziło do tego, że jeden z aktywnych członków kijowskiego oddziału RSM M. Łysenko na znak protestu wystąpił z niego.

Pozytywny wydzźwięk ma jednak to, że początek profesjonalnej edukacji muzycznej wywodzi się właśnie z oddziałów RSM. Głównym celem swojej działalności członkowie stowarzyszenia uczynili stworzenie uczelni muzycznych oraz podniesienie poziomu kulturalnego społeczeństwa w ogóle. Otwarcie szkoły muzycznej w Kijowie oznaczało początek profesjonalnej edukacji artystycznej na Ukrainie. Uruchomione w najbardziej rozwiniętych pod względem kulturalnym ośrodkach uczelnie muzyczne kierowały się w procesie nauczania jednym programem i statutem, wypracowanym dla szkół średnich w Petersburgu i Moskwie. Absolwenci tych uczelni zasilali szeregi profesjonalnych muzyków teatrów operowych, orkiestr, zespołów, związków chóralnych, pracowali jako wykładowcy śpiewu i muzyki, prowadzili chóry. Ówczesne szkoły nie były wyłącznie szkołami artystycznymi, lecz przekazywały uczniom gruntowną wiedzę ogólną, ucząc jednocześnie profesji muzycznej.

Wnioski

Rozwój życia artystycznego na Ukrainie w drugiej połowie XIX w. przebiegał w następujących warunkach:

— Siłą napędową ożywienia społecznego w kraju stała się inteligencja, która opowiadała się zarówno za rozwojem idei narodowych, jak i za sprawiedliwością społeczną.

— Głębokie zmiany zachodzące w życiu społeczno-gospodarczym i politycznym wywarły wpływ na życie kulturalne w miastach ukraińskich. Ośrodkami rozwoju sztuki muzycznej w drugiej połowie XIX w. stały się Kijów, Charków i Odessa.

— W podniesieniu się poziomu kultury teatralnej na Ukrainie ważną rolę odegrał rozwój sztuki dramatycznej. W połowie XIX w. rozpowszechniła się działalność amatorskich kręgów muzyczno-dramatycznych, które stały się

szkołą twórczości i mistrzostwa aktorskiego dla wielu ukraińskich ludzi teatru.

— Największym osiągnięciem ukraińskiej sztuki teatralnej w drugiej połowie XIX w. stały się narodziny pierwszego profesjonalnego teatru narodowego, na czele z koryfeuszami sceny ukraińskiej: M. Kropywnyckim, M. Staryckim, P. Saksahańskim, M. Sadowskim. Największą gwiazdą teatru ukraińskiego była M. Zańkowiecka. Teatr promował narodową sztukę operową, zaznajamiając słuchaczy z utworami ukraińskich kompozytorów.

— Druga połowa XIX w. to okres rozkwitu ukraińskiej sztuki muzycznej, z którym wiążą się nazwiska takich mistrzów, jak P. Sokalski, P. Niszczyński, M. Werbycki i in. Wybitną postacią ukraińskiej kultury muzycznej tego okresu był M. Łysenko, twórca ukraińskiej szkoły kompozytorskiej, człowiek, który odegrał wybitną rolę w nobilitacji ukraińskiej muzyki ludowej, rozwoju kultury śpiewaczej i edukacji muzycznej.

Tak więc w drugiej połowie XIX w. nastąpił intensywny rozwój ukraińskiej kultury i sztuki. Wraz z ożywieniem życia artystycznego w największych ośrodkach kulturalnych Ukrainy Wschodniej, zwłaszcza w Kijowie, Charkowie i Odessie, zaczęła się kształtować profesjonalna edukacja muzyczna, która swoje powstanie zawdzięcza licznym stowarzyszeniom artystycznym, istniejącym na Ukrainie w drugiej połowie XIX w. Celem tych stowarzyszeń było podniesienie poziomu kultury muzycznej społeczeństwa, stworzenie podstaw edukacji artystycznej oraz promocja sztuki narodowej i światowej.

Bibliografia

- Cvigun, O. (1999). *Rozvitok muzičnoi osviti v navčaľnich zakładah Kiïva (druga polovina XIX–počatok XX st.)*. Kiïv: dis... kand. ped. nauk: 13.00.04.
- Gnid', B. (1997). *Istoriâ vokaľnogo mistectva, pidruč. dla viš. navč. zaľl.* Kiïv: NMAU.
- Grica, J. i in. (red.) (1990). *Istoriâ ukraïns'koi muziki*. T. 3: *Kîmec' XIX–počatok XX st.* Kiïv: Naukova dumka.
- Miklaševskij, J. (1913). *Očerk deâtelnosti Kievskogo otdeleniâ imperatorskogo Russkogo muzykaľnogo obšestva (1863–1913)*. Kiïv: Po slučaũ ispolnivšegosâ 50-letiâ Kiev. otd. IRMO po poručenii kievskoj direkcii.
- Siropolko, S. (2001). *Istoriâ osviti v Ukraïni*. Kiïv: Naukova dumka.

